

Dr. Kiss Mór:

Háborús gondolatok

(Megszűnnek-e a háborúk és eljövend-e
az örök béke korszaka?)

1915 februárius 20-án

Az igazság keresésének és megállapításának leg-tökéletesebb módozata az úgynevezett kontradiktórius eljárás, mely mellett a vitázók kifejtve állításaikat, okaikat, érveiket, egy harmadik pártatlan, elfogulatlan tényező mond ítéletet és ezzel igazságot szolgáltat.

Athénben a régi görögök ezt a »bírói módszert« a törvények tökéletessége érdekében, még a törvények alkotásánál is alkalmazásba vették. Mi is számtalanszor élünk azzal, ha nem is kifejezett formája, de lényege tekintetében, mikor erre nem is gondolunk.

Ujabbán nekünk is támadt egy kis vitánk. A világháború meghozta a kolozsvári társadalom jó szívének ezt az egyik nemes dobbanását: a háborús délutánokat. A háborús délutánok pedig egy kis háborúságot hoztak magukkal a háború okának megállapítása körül. Nem csoda, ha ez a kérdés szüntelenül foglalkoztat bennünket. Hiszen benső összefüggésben áll egy másik nagy kérdéssel, mely mindnyájunk lelkiületét olyannyira megragadja, azzal a kérdéssel: ha valjon elkövetkezik-e az az idő, midőn a háború borzalmi véget érnek és az emberiség a világbéke, az örökbéke áldásait háborítatlanul fogja élvezni?

Az összefüggés a két kérdés közt nyilvánvaló. Hogy lesz-e valaha világbéke vagy sem, ez függ attól, ha valjon a háborúkat előidéző ok csak átmeneti jelenség-e az emberiség életében, vagy örökre fenn fog-e maradni?

Érthető tehát, ha e nagy probléma megoldása épp napjainkban annyira leköti gondolkozásunkat. És bizonyára stilszerű, ha fejtegetéseink színteréül a tudományoknak ez a szentelt csarnoka szolgál, minden tudomány végső célja az igazság kutatásában és ki-derítésében állván.

És a kontradiktórius eljárás is érvényesül, midőn mi, a vitázó felek, előterjesztjük állításainkat, érveinket és a döntést a mi igen tiszteelt hallgatóságunktól várjuk, nem-ugyan egy kollektíve és formailag is kimondott, hanem oly ítélet alakjában, melyet ki-ki egyéenként, a saját lelkületében alkot meg magának. Adassék meg tehát csekélységemnek is a jog, hogy a háború okát kutatva, egyben véleményt mond-hassak arról a nagy kérdésről: vajh' eljövend-e valaha a világbéke, az örökbéke oly hön óhajtott kor-szaka?

*

Ha a most formulázott kérdés eldöntésére nézve biztos alapra akarunk szert tenni, mindenekelőtt egy megkülönböztetést kell tennünk a háborúk és a háború oka között.

A világtörténelem folyamán lezajlott háborúk közvetlen okai vajmi nagy változatosságot árulnak el. De ha mi megállapodunk az egyes háborúk közvetlen okainál, akkor minden eredményről eleve kénytelenek leszünk lemondani. Az igazsághoz csak akkor juthatunk el, ha az egyes háborúk közvetlen okaiban, mint jelenségekben a közös mozzanatot, a törvényszerűséget kutatjuk, melynek fölfedezése elvezet bennünket a háború okához és pedig végső okához.

Az előbbi tekintetben például szolgálhat egy érdekes, a kérdéssel foglalkozó, szociálisztikus irányú fejtegetés, — melyet őszinte és mély sajnálatomra

csakis hírlapi referátumok kivonataiból ismerhettem meg, — melyet nem is ebben az épületben, hanem egy az egyetemmel kapcsolatos tudományos egyesület szakosztályában terjesztettek elő. Ennek értelmében a mostani világháború okára nézve eltér a világtörténelem összes előző háborúitól, lévén ennek oka, a fejlődés mostani eredményeképpen, tisztán gazdasági, a jobb megélhetésért való küzdelem, mely ha mindenkire nézve be fog következni, a háborúk ideje is örökre le fog járni.

A későbbi fejtegetések, implicite, érdemben is meg fogják adni a választ erre az álláspontra nézve. Ezzel tehát különösebben már az idő szabta keretek miatt sem foglalkozhatom.

Ezt annál kevésbé tehetem, mivel a mai alkalmat, — ami magát a megvitatást illeti — kizárólag annak a mélyreható, mert igazán filozófiai magaslaton álló fejtegetésnek kívánom szentelni, mely Kosutány professzor ajkairól ezen a helyen ma egy hete, ugyanebben az időben, hangzott el és amelyről csak a legnagyobb elismerés, mondhatnám hódolat hangján kell megemlékeznem. És mivel az én kedves barátom és nagyrabecsült kartársam a háború szükségességét és ebben végső okát hangoztató eddigi elméleteket részletesen megismerteite, ezzel engem föl is mentett az alól, hogy a témának erre az oldalára kiterjeszkedjem. Így hát reflexióim az ő felfogásának méltatására fognak szorítkozni; és a midőn ennek keretében arra is törekedni fogok, hogy a szerintem követendő álláspontot megokoljam, ezzel tulajdonképpen meg lesz adva a felelet minden ellentétes fölfogásra.

Az én kedves barátom a háború végső okát, — hogy röviden összefoglaljam — a civilizáció ama fél-

szeg, sőt nyomorék irányában keresi, mely az értelmi tényezők fejlesztésére, sőt túlfejlesztésére fektetvén a döntő, mondhatni kizárólagos súlyt, az erkölcsi tényezőket, az érzés erkölcsi nemesítését merőben elhanyagolja. »A háború igazolása — úgymond — nem ebben vagy abban a körülményben külön-külön, hanem igenis a mi összes művelődésünk egyetemes irányzatában és annak egyetemes bajában található föl. Ez a baj, mely a mi művelődésünk egészén fölismerhető, abban áll, hogy értelmi fejlődésünk bámulatos eredményei mögött erkölcsi művelődésünk messze elmaradt.« Ezt az alaptételt a történelmi jelenségeknek hosszú sorozatával igazolja.

Készséggel kijelentem, hogy a miket a mai civilizáció ferdesége tekintetében állit, azt az utolsó beütőig készséggel aláírom. És mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ezzel útjaink közössége véget ér, azok szétválnak, mert kérdésünkre vonatkozó következtetéseit, a háború végső okát és az örökbéke bekövetkezését illetőleg még sem tudom magamévá tenni.

En úgy látom, hogy nagyrabecsült kartársam az igazság felé vezető pályán az utolsó előtti állomáson állapodott meg és így nem juthatott el az igazság végállomására.

Kétségtelen, hogy ha a háború végső oka a civilizáció érintett diszharmonijában rejlenék, akkor ennek a diszharmonianak megszűnése fogja a világbéke dicső korszakát maga után vonni. De természetesen csak akkor, ha — és ezt méltóztassanak jól megfigyelni, — ha a civilizáció erkölcsi alapelemének tartalma tekintetében egységes, azonos fölfogás fogja magát az egész emberiség körében keresztültörni.

Tehát tovább kell mennünk és kutatnunk kell: vajjon eljövend-e az az idő, midőn az egész eme-

beriség, mi több, ennek bár csak a civilizáció körül-belül ugyanazonos fokán álló része is — ami azonban már az eredeti állapotba vezetne vissza — egységes erkölcsi felfogásnak fog hódolni, a jó a rossz, a jogos a jogtalan, az igazságos, az igazságtalan, az erkölcsös, az erkölcstelen s általában mindazoknak az erkölcsi javaknak tekintetében, melyeket a filozófia tudományos műkifejezésével élve, az értékelés eredményeképpen, értékeknek nevezünk?

Ha megteesszük kutatásunk pályáján az utolsó útrészletet: akkor rá kell jönnünk arra, hogy a fölvetett kérdésre határozott nem-mel kell felelnünk. Mert a kultúra erkölcsi alapelemének tartalmát képező erkölcsi felfogás egységének létrejöttét kizárja az a végső ok, melyet a háború végső okaként is föl fogunk ismerni; és ezzel szertefoszlik az örökbéke eszményképének reménysege.

Érzem helyzetem súlyosságát, midőn nagyra-becsült hallgatóságunkat és közte az én bájos védnőknőimet vissza kell rántanom egy eszményi világ amaz azúrjából, melybe őket egy nagy lélek ragyogó szárnyalása ragadta. De hát az igazsághoz vezető út is néha olyan, hogy nem állapodhat meg a tiszta azúrba nyúló hegycsúcson, hanem tovább kell mennünk és leszállunk a távolabbi völgybe, mely a végső okot, az igazságot magában rejti.

Boldog a költő, aki eszméi részére külön világot alkothat magának. Az élet reális, megcáfolhatatlan tényei kiüldöznek bennünket abból az eszményi légkörből és megkövetelik, hogy következtetéseinket belőlük és csak ő belőlük vonjuk le.

Méltóztassanak tehát csekélységemet a kijelölt rögzös úton végig követni és akkor eldönteni: megszűnnek-e valaha a háborúk és köztük a maihoz ha-

sonló világháborúk, lesz-e tehát vagy sem világbéke, helyesebben örökbéke?

Az emberiség életének reális tényeiből, melyeket a világtörténet tükröztet vissza, megcáfolhatatlanul arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy a szó igazi értelme alá sorakozó összes háborúkat — nem tekintve azokat a sporadikus eseteket, melyekben az emberiségnek bizonyos közös ideálok összefűzte csoportjai léptek ideáljuk megvalósításaért sorompóba, — államok, vagy az emberiségnek önálló államiságra törekvő csoportjai viselték, oly konfliktusok eldöntésére, melyek állami létük megalapítása, fentartása, avagy létföltételeinek biztosítása, illetve akadályainak elhárítása, avagy oly érdekek biztosítása körül merültek föl, melyek megóvása végett érdemesnek, vagy szükségesnek tartották az ultima ratio véres eszközéhez folyamodni.

Ebből logikai kényszerűséggel következik, hogy a háború, mint a konfliktusok eldöntésének eszköze, vagy akkor ér véget, ha ilyen konfliktusok többé előállni nem fognak, vagy ha felmerülnek is, de kiegyenlítésükre nézve a háború helyén más módozat fog létesülni.

Az államok közti konfliktusok teljes megszüntetését csak két módon képzelhetjük. Az egyik az, ha a létező államok valamikor bárminő elképzelhető formában vagy alakulatban egy magasabb egységbe, egy világgállamba fognak egyesülni.

Ha ez lehetséges lesz, akkor a világbéke problémája is meg lesz oldva. De ha nem lehetséges, akkor csak az az egyetlen eshetőség marad még hátra; hogy a háború helyett létesüljön egy más módozat a kérdéses összes konfliktusok eldöntésére nézve. Bár az én kedves barátom fejtegetései az utóbbi irányt

követik, mégis első sorban azt kell megvizsgálnunk, lehetséges-e, hogy akármikor valaha a világállam korszaka be fog következni?

Foglalkoznunk kell annyival inkább, mert sokan várják a világbéke bekövetkezését a világállam létesülésétől; de másfelől ennek tisztázása adja meg a döntő alapot annak a másik elméletnek méltatására és elbírálására is, melyet az én kedves barátom is magáénak vall.

Hogy lesz-e valaha világállam?

Erre a kérdésre biztos feleletet csak akkor tudunk adni, ha kutatjuk, miben rejlik az államok sokféleségének oka; és ha fölleltük ezt az okot, tovább kell kutatnunk, ha valjon az csak átmeneti jelenség-e az emberiség életének folyamában, vagy pedig az államalakulatok processzusának állandó törvényét foglalja magában?

Első tekintetre azt gondolnók, hogy az államok sokféleségét külsőleges, fizikai ok, a mi földgömbünk természeti alkotása vonja maga után, amennyiben a földet az égbe meredező hegyek, a völgyeket átszelő folyók, a végtelen tengerek mintegy természetsszerűleg szelik olyan külön részekre, melyek mintegy adva látszanak lenni arra, hogy az emberiség egy csoportjának állami életére nézve természetes alapot nyújtssanak. De hát, nem tekintve az úgynevezett mesterséges határok sűrű előfordulását, ma, mikor a minden kényelemmel ellátott hajóúriások öt nap alatt az Ujvilágba érnek, midőn a szuezi földszoros, szuezi és a Panama földszoros — bár nem előzetes panamáknak nélkül, — de mégis panamai csatorna lett, midőn az aeroplánok az Alpokon ketresztülröpülnek, a Gotthard- és Simplon alagútjai pedig sík pályát nyújtanak a tovarobogó vonatoknak: az érintett ok már

régi el kellett volna, hogy essék, mint az államok sokféleségének előidézője.

Az államok sokféleségének sokkal mélyebben fekvő oka van. És ezt nem fizikai momentumokban, hanem az ember bizonyos és pedig túlnyomólag erkölcsi-szellemi tulajdonságaiban kell keresnünk.

Amiket itt összefoglalni szerencsés leszek, oly nagy súlyú tudományos álláspontot juttatnak kifejezésre, melyet az állambölcselet legelső hazai művelői és közöttük a magyar tudományosságnak az a díszes hirdetett első sorban, kit hazánkban a modern politika tudományának igazi megalapítójaként kell tisztelnünk. A budapesti, egykoron a kolozsvári egyetem nagynevű tanára: Concha.

Tisztában kell lennünk tehát azzal, hogy az embereknek, bár alapjában véve, anatómiai alkotásukra és fiziológiai életműködésükre nézve egyformák, mégis vannak olyan különös tulajdonságai, melyek azokat, kikben előfordulnak, együvé fűzik és az emberiség más csoportjaitól megkülönböztetik.

Már az anyatermészet így különbségeket teremtett az emberfajok' természeti alapon nyugvó vonásainak megteremtésével. De az emberfaji tulajdonságokban hiában keresnők az államok sokféleségének okát. Hisz ugyanazon emberfaj keretén belül oly sokféle állammal találkozunk. Tovább kell mennünk és akkor rájövünk, hogy vannak bizonyos közös tulajdonságok, melyekben a természeti vonás háttérbe szorul, melyek' erkölcsi és szellemi megnyilvánulásában jelentkeznek és kifejezésre jutnak a közös érzület, közös gondolkozásmód, közös fölfogás, közös hagyományokban, általában az erkölcsi javak mikénti értékelésében, külsőleg kifejezésre jutnak a közös nyelvben. Ezeket a tulajdonságokat nevezzük nemzetiségi tulajdon-

ságoknak és ezekben rejlik a különböző államok léte-sülésének ható oka.

Az anyatermészet leküzdhetetlenül, kitörülhetetlenül beleoltotta az emberiség minden, ily közös tulajdonságokkal összefűzött csoportjába a vágyat, hogy saját egyediségét külön államalapítás útján érvényesítse.

Igaz, hogy az a hivatás, melyet az államok betöltenek, lényegileg az egész emberiségre nézve azonosnak látszik. Midőn a mai állam a közérkölciséget, a közbiztonságot, közművelődést, közegészségügyet, a jogrendet biztosítja és előmozdítja, ezzel oly tevékenységet végez, mely, mint cél, lényegileg mindenütt ugyanazonosnak látszik és különbség csak a cél elérésére szolgáló eszközökben mutatkozik.

Az állam, mai fejlettsége fokán, egy magasabb szabályozó és irányzó hatalom, mely az emberi rendeltetés fölölelte milliónyi életcélokat békésen segítvén egymás mellett megoldásuk végpontja felé jutni, ezzel az ember rendeltetésének teljes, minden irányban történő megvalósítását foglalja magában.

Miért ne mehetne ez egy világállam keretében végbe?

Azért, mert az emberiség közös nemzetiségi tulajdonságokkal összekötött csoportjának az az el nem fojtható vágya, hogy a körvonalozott célt saját fölfogásuknak, érzésüknek, génuszuknak megfelelő módon törekedjenek elérni, oly mélyen van lelkületükbe vésvé, hogy azt onnan kitörölni épp oly lehetetlen, mint az éhség érzetét táplálkozás nélkül elfojtani. A Gondviselés rendelése, az emberiség életének állandó törvénye, hogy az általános emberi, csak különös nemzeti alakban legyen megvalósítható. Amde nem minden nemzetiség van hivatva az önálló állam alapítá-

sára. Ezt csak arról mondhatjuk el, melynek meg van a megfelelő anyagi, fizikai és ezzel elválaszthatatlan összefüggésben álló erkölcsi, szellemi ereje arra nézve, hogy az általános emberi rendeltetést saját különös felfogásának megfelelően válósíthassa meg.

Azt mondtam: anyagi, fizikai és ezzel elválaszthatatlan összefüggésben levő erkölcsi, szellemi ereje. Egyes egyéneknél ezek nagyon aránytalan mértékben jelentkezhetnek. Törékeny porhüvelyben lakozhatik a legnagyobb emberi szellem és viszont lelkij törpeségnek hatalmas fizikum lehet hajléka. Ámde a nemzetiségeknél, ezeknél az egyes személyekből alakuló magasabb személyeknél az érintett aránytalanság nem létezhetik; ott anyagi és fizikai és ismét erkölcsi és szellemi erőt meg sem különböztethetünk. Mert ezek egymással elválaszthatatlanul vegyülnek össze és létrehozzák az erőnek bizonyos sommáját, mely nélkül önálló államról nem lehet szó. Maroknyi népek alapítottak dicsőséges államokat és nagy hordák létesítette államok omlottak tehetetlenül össze.

Azt a nemzetiséget, mely így az államalapítás nagy művét befejezte, nevezzük úgy a tudomány, mint a mindennapi élet nyelvén nemzetnek. Nemzet és állam tehát egymást fedő fogalmak.

És az az erő, melytől függ az államalapítás és melyet nemzeti erőnek nevezhetünk, előfeltétele egyúttal az állam fennmaradásának. A nemzeti erő teremti az államot, az tartja fenn, annak hanyatlásával megszűnik az állami lét.

Am ha nem minden nemzetiség van hivatva államot alapítani, viszont egy nemzetiség alkothat több államot is. De ebben az esetben a nemzetiségi államalapító erőt képviselő sajátos fölfogásban, sajátos érületben, előbb-utóbb oly differenciálizálódás fog be-

következni, mely az állami különféleséget is képes lesz konzerválni. (Pl. Anglia, Északamerika.)

Másfelől több nemzetiség együttvéve is fordúlhat elő egy államban. De ebben az esetben az egyiknek kell mint olyannak kiemelkednie, mely az állam nemzeti jellegét megadja; ennek kell saját individuális bélyegét az állami életre sütnie, mint hazánkban is, hol az állam nemzeti karakterét csak a honalapító magyar adhatja meg.

Sokat kellene és lehetne az utóbbi tekintetben mondani. De az idő gyors haladása takarékoságra int. Másfelől az eddigiek is elegendő alapot nyújtanak a mi kérdésünk eldöntésére: ha valjon az államok sokféleségének fölsímet oka átmeneti jelenség, vagy állandó törvény-e az emberiség életében? Lesz-e tehát világállam vagy sem?

Alig képezem, hogy bárki közülünk az államok múltbeli és mai sokféleségében egy pusztá fejlődési stádiumot láthatna, mely valaha az egységes világállam korszakába fog elvezetni. Ezt még akkor sem igen gondolhatjuk, ha az emberiség történelmére, a föld történelmének, vagyis geológiai alakulásának korszakaihoz hasonló időspáciumokat alkalmazhatnánk.

Ha nem hirdethetünk is a messzi-messzi jövőre nézve tényekkel igazolt igazságot, de igenis vonhatunk le a múlt reális tényeiből levezethető és az igazság erejét magukban rejtő, szoros következtetéseket.

És valjon az eddigi fejlődés a nemzeti erő államalakító hatalmára nézve csökkenő vagy erősödő tendenciát árul-e el? Erre azt hiszem nem is kell felelnem. Elég három nagy olyan világtörténelmi eseményre rámutatni, melyek mindenikét átéltek mi öregebbek, de amelyek egyikének processzusa a mai ge-

neráció szemei előtt is folyamatban van. Értem a mai német és olasz egység megszületését és azt az államalakulási folyamatot, mely a Balkánon mintegy fél-száz év, különösen az 1877-iki orosz-török háború óta megindult és most folyamatban van.

Emberileg belátható időn belül tehát el sem képzelhetjük, hogy az államalakulások eddigi vis agensének elestével a világállam korszaka fog bekövetkezni. És ha nem szűnik meg az összefűző erő, mely a nemzeti vonásban rejlik, vele fog járni továbbra is az a szétválasztó erő, melyben a nemzetek közti konfliktusnak végső forrása rejlik.

Igy hát szemrehányással kellene illetnünk a Gondviselést, hogy miért fektette ily alapra az emberiség állami életét és miért fűzte hozzá a háborúk borzalmainak följúlását.

De ne hamarkodjunk el a dolgot. A Gondviselés bölcsen végezte az ő művét.

Az emberi szellem legnagyobb alkotásai, az emberi civilizáció legnagyobb kulturális kincsei a nemzeti művészetek és irodalmak termékei köszönhetőek annak, hogy az emberiség élete nemzetek állami létében folyik le.

Legyen szabad erre bár csak egyetlen irányban rámutatnom és futólag demonstrálnom, hogy a kultúra legfőbb hordozója: a nyelv, minő benső összefüggésben van a nemzet állami életével.

Az antik világ leghatalmasabb államai mutatják, hogy a nyelv az állami élettel fejlődik, az állami élet megszűnésével pedig holt nyelvvé válik, melyre nézve nincs további fejlődés és mely nem képezi többé új alkotások világát.

Viszont ki ne látná be a nyelv óriási kölcsönhatását az állami életre?

Csak néhány töredékes világtörténelmi adalékra kívánnék ebben a tekintetben rámutatni.

A görög és latin nyelv a legdrágább szellemi kincseket szállítják át örökségként az utókorra. És mégis, midőn a középkori népek, bár történelmileg a körülményeknél fogva okadatolhatólag, egyetlen nyelvhez: a latinhoz kezdenek folyamodni, ezzel ugyan nagyon megkönnyítették az egymással való érintkezést; de ezzel egyben a teremtő erő is megsemmisült. Elkövetkezik azonban az az idő, midőn a népek, a jelzett igát lerázva, ismét sajátos, az ő génuszoktól alkotta nyelvükön kezdik gondolataikat kifejezni. És akkor ismét hatalmasan kezdi az emberi szellem szárnyait bontogatni és lebegtetni.

Szerencse, hogy ez így történt.

Mert ha meg nem semmisül a járom, melyet az egynyelvűség az emberi szellemre erőszakolt, Spanyolország nem hivatkozhatnék oly büszkén Calderonjára, Olaszország Dantéjára, Anglia Shakespearejére, a franciák Voltairjükre, a németek Goethejükre és mi Petőfinkre.

Amit a pápaság és császárság vállalva, csak külsőleg tudtak a középkorban elérni, azt sokkal tökéletesebben és bensőbb módon segítette elő Luther a német írásnyelv megteremtésével, ez lévén az első nagy lépés az összes németek egységesítésében.

Franciaország talán sohasem vált volna egységes nemzetté, ha a *langued'oc* és *langue d'oui* idiomái fenmaradnak vala egymás mellett.

És vegyük hazánkat.

Nagy volt a magyar dicsősége Hunyadi Mátyás alatt. A nagy hadi sikerek mellett nem lehet elfeledni a nagy királynak a tudomány és művészet iránti kiváló előszeretetét, mely ama dicsőséget csak öreg-

bitette. És mégis ez utóbbi tekintetben hiányzik a dicsőség fénysugarainak melegsége, mely miatt az csak ideiglenes lehetett. Mert a szellemi lendület a művészet, a tudomány terén, nem egy egész nemzet, hanem csak egy ember iniciatíváját foglalta magában; és ami a fő, a kultúra virágzása nem a magyar, hanem idegen nép dicsősége, idegen tudósok és művészek műve volt.

De eljön a nemzeti nyelv kibontakozásának ideje és Magyarország akkor tetőzte be méltó módon nemzeti léte megalapítását. Ekkor, midőn a nagy reformáció korszakában a külföldről hazatérő magyar ifjak a szószékről magyar nyelven hirdetik Isten igéjét és Heltai Gáspár a nemzet kezébe adja a magyar nyelvű Szentírást.

Tehát a kultúrára nézve a legnagyobb áldás, hogy azért nincs egységes világállam, mert az államok különfeleségében oly őket összefűző benső erő nyilatkozik meg, mely egyúttal szétválaszt és ezzel a konfliktusok fenmaradását is maga után vonja.

Attérek tehát a második kérdésre, melylyel már, épp az eddigi eredmények alapján, könnyen és hamar végezhetünk.

Ha ugyanis az államok sokféleségével a konfliktusok is fenmaradnak, meghozza-e a jövő fejlődés azt a módot, mely azok eldöntését a háború elkezdésével fogja biztosítani?

Az én kedves Kosutány barátom erre a kérdésre igennel felel. Azt mondja, hogy a civilizáció harmonikus fejlődése megteremti azt a korszakot, midőn a nemzetek a háború kiküszöbölése végett, vállalva épp úgy fognak küzdeni, mint ahogy ma küzdenek a dúló járványok, a pestis, himlő, kolera ellen. De azt már kifejezetten nem mondja meg, hogy mivel fogják a háború fölléphetését leküzdeni.

Már pedig a kérdés ezen fordúl meg.

Hisz hiábavaló volt a himlő ellen való küzdelem, míg annak eszköze, a himlő ellen való beoltás, sikeresnek nem bizonyult. A pestis, a kolera a megfelelő szérumok és egyéb egészségügyi intézkedések nélkül ma sem volnának leküzdhetők.

A háborút is akkor fogjuk leküzdeni, ha erre a megfelelő eszközzel rendelkezünk.

És mi lehet ez egyéb, mint annak a módozatnak föllelése, melylyel a nemzetek közti minden konfliktus, mely eleddig háborúra vezetett, a háború kiküszöbölésével lesz eldönthető. Az én kedves kollégám, — mint említém — ilyent kifejezetten nem nevez meg. Bizonyára ő is arra a módozatra gondol, melyet maig az örökbékét ily úton biztosítani akarók az egyedüli lehető eszköznek képzeltek és ilyenül hirdettek, t. i. a nemzetközi konfliktusok nemzetközi bíróság, — areiopagos — bíraskodása úján leendő eldöntését.

A dolog olyan egyszerűnek látszik.

Ha az egyesek konfliktusának véget tud vetni az állam belső jogrendje szerint ítélkező bíróság, miért ne jöhetne el az az idő, midőn az államok konfliktusait a nemzetközi jog elvei szerint ítélkező nemzetközi jog, ítélkező nemzetközi bíróság fogja eldönteni? Hát nem szólva arról, hogy az a bizonyos nemzetközi jog, ha megvalósításának módját és annak mai képét szemléljük, mennyire nem hasonlítható egész mivoltánál fogva az államok belső jogrendjét megteremtő joghoz — mondom — minderről ezúttal nem is szólva: egyesek között könnyű az állam bírói ítéletének érvényt szerezni. De hol van az a nemzet, mely akármiféle nemzetközi areiopagos ítéletének alá fogja magát vetni, ha azzal létérdekeit megtámadva

látja. Hiszen az a nemzet, mely ekkor is engedelmessé válna annak az ítéletnek, nem érdemli meg, hogy állami életet éljen; de nem is tudna élni, mert abból már a nemzeti erőnek kipusztulva kell lennie. Tehát ismét eljutottunk a háborúhoz és annak minden borzalmához!

De aki csak ezeket látja, annak szemei előtt pusztán az a végtelenségig egyoldalú kép bontakozik ki, melyet az egyén érdekének szemüvege tár föl előtte.

Vajmi sokat lehetne azokról a hatásokról elmondani, melyekkel a háború a civilizáció, a kultúra javára összefügg, illetve amelyek az emberiség javát mozdítják elő.

De nem akarok türelmükkel visszaélni.

Szorítokozom az emberiség egyik legnagyobb gondolkozójának, a mi nagy állambölcselőnk és költőnk, Eötvös egy aforizmájának idézésére, mely e kiváló szellem a XIX. század uralkodó eszméinek az államra gyakorolt befolyásáról szóló és érdeme szerint talán még maig sem eléggé méltatott hatalmas művéből van merítve:

»Ki a történelmet ismeri, — úgymond Eötvös — tudja, hogy a hosszadalmas béke sincs veszély nélkül és hogy a népek mint a vizek megrothadnak, ha nincs, ami néha megmozgassa. Tudja, hogy az embernek épp úgy, mint a természetnek, viharokra van szüksége és hogy épp oly eszelősség mód nélkül panaszkodni a hátramaradt részletes pusztítások, mint a nyári vihar után a letört ágak és megégett virágok felett. Hisz a vihar által a levegő megtisztult és a feldöntött odvas fáért, az összetépett virágokért pótlékul ezer fa, millió virág és fűszál magvai szórattak szét a földön. Az egyes, kinek házába a villám lecsapott, vagy ki azon fa alatt, melyet

a fergeteg kitört, árnyéket talált, panaszra fakadhat az esemény felett. Hisz az arasznyi élet nem nyújt elégséges tért a reménységnek, hogy a veszteséget kipótolhassa. De aki szemét a távol múlt vizsgálásában megedzé és így távolabb lát a jövőbe, az ily pusztításokban csak egy új, szebb fejlődés zálogát fogja találni és keble örömtől dagad, mint a hajósé, kit viharok fognak körül, de aki meg van győződve arról, hogy hajója nem veszhet el.»

Avagy nem találó-e a világ egy másik legnagyobb szellemének, Goethének hasonlata, ki a nemzetek életének mozgalmait a zenei fugához hasonlítja, melyben egyik hang a másik után, sokszor zürzavarosan jelentkezik és az egész mégis a tökéletes összhangban olvad föl.

Ennek a most folyó és oly gyalázatosan ránk erőszakolt háborúnak, melynek előidézésénél a messzi sötét háttérben ott vigyorog Anglia-Mefiszto ábrázata, még ennek a világháborúnak is meg lesznek a maga áldásai.

És — reméljük a mi jó sorsunktól — Anglia majd savanyú ábrázattal fogja elmondani, amit Goethe az ő Mefisztója szájába ad:

»Annak az erőnek egy része vagyok, mely mindig a rosszat akarja és mégis jót teremt.«

Tudniillik a rosszat akarta szövetségösünknek és nekünk és Isten segítségével a javunkat fogja megteremteni.

És ha ez az Anglia az ő zsoldos hadseregével, tele torokkal üvölti a világba, hogy a civilizációt a német — vagy hogy még gúnyosabb legyen — a porosz militarizmustól akarja megmenteni, akkor ebben bizonyára a humor rekordja rejlik.

Hisz a militarizmus fogalmilag, lényege szerint

ellentétes a polgári törekvések összfoglatásával és hol van a világban nemzet, melynek minden eszmélő és érző tagja jobban össze volna forrva azoknak a polgári törekvéseknek összfoglatásával, melyek a németek részéről és részünkről ennek a háborúnak célját képezik és amelyekért a világ legdicsőbb néphadseregei és velük lelkében összeforrva az ő nemzeteik összes tagjai küzdenek.

Lehetetlen a csábításnak ellentállani, hogy ne olvassuk Anglia fejére Rooseveltt Tivadarnak, az Észak-amerikai Egyesült Államok volt elnökének ítéletét, mely ugyan nem róla szól, de ma csak ő rá, Angliára illik.

Midőn Rooseveltt 1910 május 12-én a berlini egyetem fölkérésére, ennek alapítása 100-ik évfordulójakor, az antik és modern kultúra összehasonlításáról egy rendkívül érdekes fölolvasást tartott, azt a bennünket érdeklő kijelentést tette, hogy a zsoldos hadseregek állapota a civilizáció alantas megnyilatkozását jelenti, szemben az erős néphadseregekkel, melyek ebben a tekintetben a modern kultúra magaslatainak elérését jelzik. De hozzáteszi — és itt halljuk az ő saját szavait — hogy »ma lényegében minden hadsereg a honpolgárok hadseregévé vált és a zsoldos csaknem eltűnt, maguk a hadseregek pedig sokkal erősebbek, mint bármikor voltak. Így illik ez Európa katonai monarchiáira. De a mi saját polgárháborúinkban, az Egyesült Államokban, ugyanez a jelenség ment végbe.«

Csak a dicső Albion kapartatja ki ma is a forró gesztenyét saját közvetetlen és közvetett zsoldosaival. De ez lesz a Nemezise is.

Am hagyjuk ezt.

Legyünk tisztában azzal — és ez a fő —, hogy

felülemelkedve az egyéni nézőponton, a háborúban nem szabad csak a pusztulást látnunk.

És ne felédjük, hogy a háború váltja ki a legszébb, a legmagasztosabb emberi tulajdonságokat. Valjon láttuk-e ezeket valaha úgy jelentkezni, mint most a világháború napjai alatt?!

Igen! Ez a háború is jobbakká, nemesebbekké, mint embereket emberiesebbekké tett bennünket! Ez a háború meggyökerezettette a hitet a hitetlenekben, megszilárdította a kételkedőkben, a hitet a magyarok Istenében, ki most áldólag, segítőleg terjeszti ki kezeit fejük fölé, midőn küzdünk az igazságért, küzdünk végső erőnk megfeszítésével nemzeti becsületünkért, nemzeti létünkért, a gazok, az orgyilkosok, ezek fölbújtói, cinkos- és segítőtársai, bűnpártolói ellen, küzdünk és küzdeni fogunk utolsó csepp vérünk föl-áldozásáig azért, hogy helyreálljon Isten birodalmában az orgyilkosok és gazok által alapjaiban fölforgatott erkölcsi világrend!